

EDYTA WŁODARCZYK-CZECH

ORCID: 0000-0003-2268-1268

Uniwersytet Wrocławski
edyta.wlodarczyk@uwr.edu.pl

Wpływ konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993 roku na nowelizację Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 roku

Wstęp

We wstępie do tematu dotyczącego wpływu konkordatu z 1993 roku¹ na nowelizację Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 roku² (kro) należy wspomnieć, że kwestia ratyfikacji polskiego konkordatu podjęta została w tym samym okresie, gdy trwał proces legislacyjny dotyczący nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Oponenci ratyfikacji konkordatu próbowali wykazać przed społeczeństwem negatywne skutki jego podpisania. Za wzór obrali opinie włoskich prawników z drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku głoszących, że „po Soborze Watykańskim II nastąpił koniec epoki konkordatów na skutek soborowej Deklaracji *Dignitatis humanae* o wolności religijnej, należnej każdemu człowiekowi i każdej wspólnotie religijnej, stawianej wyraźnie w opozycji do średniowiecznej koncepcji konkordatów wertykalnych, opartych na zasadzie wymiany przywilejów i wzajemnych ustępstw między Stolicą Apostolską a najwyższymi organami władzy państwowej”³. Przeciwnicy ratyfikacji konkordatu podnosili także zarzut,

¹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 roku (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59, ze zm.).

³ W praktyce rzeczywistość okazała się jednak inna niż opinie włoskich teoretyków (zwłaszcza Pietra Agostino D’Avacka). Nastąpił bowiem wówczas koniec ery tak zwanych konkordata-

że ratyfikacja konkordatu przyczyni się do nadania współczesnemu państwu polskiemu charakteru państwa wyznaniowego, a ponadto spowoduje dyskryminację osób innego wyznania niż katolickie oraz pociągnie za sobą między innymi wielkie obciążenia finansowe państwa na rzecz Kościoła⁴.

Część autorów podkreśla, że wymienione zarzuty były wynikiem niezrozumienia kluczowych elementów konkordatów posoborowych, różniących się już znacznie od konkordatów przedsoborowych zarówno pod względem materialnym, jak i formalnym⁵. Praktyka stosowania konkordatu polskiego wykazała bowiem, że w tamtym okresie okazał się on pożyteczny — w pierwszej kolejności w skali międzynarodowej, a w dalszej w skali krajowej, gdyż był to pierwszy konkordat podpisany przez Stolicę Apostolską z państwem postkomunistycznym Europy Środkowo-Wschodniej, a więc stanowił model wzorcowy dla innych państw podlegających podobnym jak Polska przemianom ustrojowym⁶. Konkordat w owym czasie był też potrzebny obu stronom umowy — nowym władzom państwa z racji ideowo-politycznych (nastąpiło wtenczas „przejsie od systemu separacji wrogiej wobec religii i Kościoła do systemu separacji skoordynowanej”⁷), a Kościołowi katolickiemu w Polsce z przyczyn formalnoprawnych⁸.

Gwarancje materialne i formalne

Zasadnicze założenia aksjologiczne konkordatu polskiego z 1993 roku wpisano do preambuły, która wymienia także uwarunkowania polityczne, socjologiczne oraz historyczne.

tów klasycznych, opierających się na koncepcji wymiany przywilejów, a zaczęła się era konkordatów współczesnych, opierających się na założeniach soborowych, zbieżnych z podstawowymi wartościami i zasadami, na których opierają się umowy międzynarodowe, dotyczące ochrony praw człowieka, oraz konstytucje współczesnych państw demokratycznych. J. Krukowski, *Ocena skutków Konkordatu z 1993 r. w polskim porządku prawnym*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe 2006, nr 3, s. 49–50.

⁴ J. Wisłocki, *Konkordat Polski 1993. Tak czy nie?*, Poznań 1993, s. 15.

⁵ J. Krukowski, *Ocena...*, s. 50.

⁶ Za wzorem polskim do negocjacji ze Stolicą Apostolską w sprawie uregulowania stosunków z Kościołem katolickim w formie umowy dwustronnej przystąpiły następnie: Węgry, Chorwacja, Litwa, Łotwa, Estonia, Słowacja, Słowenia, Czechy. Jedynie parlament Republiki Czeskiej był przeciwny ratyfikacji konkordatu podpisanego przez rząd.

⁷ A. Szymański, *Represyjne działania władz państwowych wobec Niższego Seminarium Duchownego pw. bł. Czesława w Gliwicach i jego likwidacja 21 sierpnia 1963 r.*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 333–373; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 48.

⁸ M. Winiarczyk-Kossakowska, *Konkordat z 1993 r. Długa droga od rozmów z władzami PRL do ratyfikacji w 1998 r.*, [w:] *Konkordat Polski 1993*, red. M. Winiarczyk-Kossakowska, C. Janik, P. Borecki, Warszawa 2019, s. 54.

Główne uwarunkowanie polityczne stanowiła wola osiągnięcia przez obie strony „trwałego i harmonijnego uregulowania stosunków między Kościołem i Państwem” w okresie przemian ustrojowych oraz „troska o pomyślny rozwój Państwa polskiego”. Tym samym oba te podmioty zobowiązały się wzajemnie współpracować w budowaniu porządku prawnego oraz ładu moralnego opartego na demokracji.

Cechą charakterystyczną tego posoborowego konkordatu jest również to, że nie zawiera założeń teologicznych nadających państwu charakter wyznaniowy. Stwierdza się w nim jedynie fakt natury socjologicznej, że wyznanie rzymskokatolickie dotyczy większości obywateli państwa polskiego. Nie wiąże się to jednak z jakimikolwiek przywilejami dla tego Kościoła i katolików.

Za podpisaniem konkordatu przemawiały wówczas także motywy historyczne, które Józef Krukowski sformułował w pięciu punktach. Pierwszy punkt dotyczył wykazania „konstruktywnej roli, jaką Kościół odegrał w tysiącletnich dziejach Państwa Polskiego”; w drugim punkcie uznano znaczenie pontyfikatu papieża Jana Pawła II dla współczesnych dziejów Polski; w trzecim wyeksponowano wkład Kościoła katolickiego w rozwój osoby ludzkiej i umacnianie moralności; w czwartym punkcie wskazano uznanie przez Stolicę Apostolską znaczenia odzyskania przez naród niepodległości; ostatni punkt dotyczył potwierdzenia reformy organizacji terytorialnej Kościoła w Polsce, jakiej dokonał papież Jan Paweł II na mocy bulli *Totus Tuus Poloniae populus* z 1992 roku⁹.

Z aksjologicznego punktu widzenia kluczowe znaczenie miało uznanie przez obie strony umowy ogólnoludzkich wartości, jakimi są „godność osoby ludzkiej i jej prawa”, które zostały wkrótce potwierdzone w art. 30. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (RP) z 1997 roku, stwierdzającym, że „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela”¹⁰.

W kwestii gwarancji formalnych, obie strony umowy odwołały się w preambule konkordatu do podstawowych zasad swych porządków prawnych — strona państwowa odwołała się do „zasad konstytucyjnych i ustaw”, natomiast strona kościelna do zasady poszanowania wolności religijnej i zasad prawa kanonicznego (określonych na Soborze Watykańskim II).

Poza tym obie strony odwołały się także do międzynarodowej zasady ochrony praw człowieka oraz wyraziły wolę wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych.

Pomijając opisywane już szeroko w literaturze przedmiotu okoliczności ratyfikacji konkordatu, gdy kontrowersje wzbudzała przede wszystkim jego zgodność z konstytucją RP — najpierw z tak zwaną Małą Konstytucją, a następnie z Konstytucją III RP z 2 kwietnia 1997 roku, należy przejść do tematu głównego

⁹ J. Krukowski, *Ocena...*, s. 51.

¹⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

niniejszego artykułu, mianowicie wpływu konkordatu z roku 1993 na polski Kodeks rodzinny i opiekuńczy (kro) z 1964 roku.

„Małżeństwo wyznaniowe”

Fundamentalną zmianą, która pojawiła się w kro po ratyfikacji konkordatu w 1998 roku było wprowadzenie możliwości zawierania tak zwanych małżeństw wyznaniowych/konkordatowych¹¹. Po niespełna 25 latach obowiązywania znowelizowanych w dniu 24 lipca 1998 roku przepisów tego kodeksu należy uznać, że zmiana ta była nie tylko niezwykle ważna dla praktyki, ale i trafna. Nowelizacja art. 1 § 2 i 3 kro miała na celu przede wszystkim wypełnienie zobowiązań zawartych w art. 10 konkordatu z 1993 roku, który na nowo ożywił problematykę zawierania małżeństw kanonicznych wywołujących skutki cywilne w prawie polskim¹².

Konkordat Polski z 1993 roku regulował nie tylko te normy, które miały już swoje zunifikowanie w ustawach obowiązujących, lecz także takie obszary stosunków społecznych, które dotąd nie były uregulowane przez polskiego ustawodawcę. Ten drugi wymieniony przypadek następuje, gdy:

1. norma konkordatowa stanowi *novum* w stosunku do dotąd obowiązujących przepisów, ale jej konstrukcja pozwala na bezpośrednie stosowanie¹³ oraz

2. normy konkordatowej nie da się bezpośrednio stosować i wtenczas istnieje potrzeba wydania nowego aktu normatywnego celem wykonania zobowiązań¹⁴. Ma to miejsce w dwóch przypadkach, zależnie od tego, czy nowa norma ma być stanowiona jednostronnie, czy w drodze porozumienia dwustronnego¹⁵.

¹¹ Nazwa „małżeństwo konkordatowe” wiąże się z genezą omawianej regulacji prawnej odnoszącej się do postanowień art. 10 ust. 1 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 roku.

¹² Instytucja małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnoprawnymi nie jest nową koncepcją w polskiej myśli prawniczej, ponieważ została już przyjęta w opracowanym przez Komisję Kodyfikacyjną projekcie prawa małżeńskiego z 28 maja 1929 roku; zob. M. Nazar, *Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1996, nr 2, s. 449; J. Ignatowicz, *Nowa forma zawierania małżeństwa (art. 10 Konkordatu)*, „Przegląd Sądowy” 1994, nr 2, s. 3.

¹³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1999 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 67, poz. 753).

¹⁴ Konstytucja RP, art. 91 ust. 1; zob. J. Krzywkowska, *Konkordat jako element polskiego systemu prawa wyznaniowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 46, s. 178.

¹⁵ Krukowski wskazuje jeszcze dwa sposoby regulowania tych obszarów społecznych, których nie unormowano w ustawach obowiązujących w chwili podpisania konkordatu. Są to następujące sytuacje: „1. gdy norma konkordatowa nakazuje stosować się do prawa powszechnie obowiązującego, jak np. w art. 20 konkordatu, który upoważnia Kościół katolicki do posiadania własnych

Strona państwowa powinna wydać nową ustawę, jeśli konkordat zawiera klauzulę odsyłającą do przyszłych regulacji stanowionych jednostronnie przez państwo. Taki przypadek wystąpił w art. 10 ust. 6 konkordatu i dotyczył uznawania skutków cywilnych małżeństw zawartych według formy kanonicznej. Po ratyfikacji konkordatu na skutek zapisu zobowiązującego ustawodawcę do „dokonania koniecznych zmian w prawie polskim” dokonano stosownych nowelizacji ustawą z dnia 24 lipca 1998 roku o zmianie ustaw — Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw¹⁶ i w aktach wykonawczych do tej ustawy¹⁷.

Trzeba tutaj wyraźnie podkreślić, że wskutek zmian wprowadzonych konkordatem z 1993 roku uprawnienie do rejestracji swoich małżeństw uzyskał jedynie Kościół rzymskokatolicki. W związku z zagwarantowaną w konstytucji z 1997 roku zasadą równouprawnienia należało to uprawnienie rozszerzyć także na inne związki wyznaniowe. Ustawodawca rozstrzygnął wówczas w art. 1 § 3 kro, że „tego rodzaju procedurę mogą stosować jedynie te związki wyznaniowe, które w ratyfikowanej umowie międzynarodowej lub ustawie mają zagwarantowane takie uprawnienie”¹⁸. Ustawodawca nie zdecydował się zatem na rozszerzenie tego uprawnienia na wszystkie związki wyznaniowe legalnie działające w Polsce na podstawie wpisu do rejestru, co może budzić pewne kontrowersje i pytanie o pełną realizację zasady równouprawnienia.

rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych »na zasadach powszechnie obowiązujących«; 2. zapewnienia przez państwo gwarancji wynikających z art. 22 ust. 1 konkordatu, dotyczącego »zrównania pod względem prawnym działalności kościelnych osób prawnych, służących celom humanitarnym, charytatywno-opiekuńczym, naukowym i oświatowo-wychowawczym z działalnością służącą analogicznym celom i prowadzoną przez instytucje państwowe«”.

¹⁶ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 roku o zmianie ustaw — Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 117, poz. 757).

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 roku w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów (Dz.U. Nr 136, poz. 884); Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 4 listopada 1998 roku w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (M.P. Nr 40, poz. 554, wraz z załącznikiem).

¹⁸ Spośród związków wyznaniowych, które swój status prawny mają uregulowany w trybie ustawy, nie wszystkie wniosły o dokonanie stosownych poprawek w ustawach. Obecnie, poza Kościołem katolickim, jedynie dziesięć związków wyznaniowych jest uprawnionych do stosowania tej procedury. Są to: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół ewangelicko-augsburski, Kościół ewangelicko-reformowany, Kościół ewangelicko-metodystyczny, Kościół Chrześcijańskich Baptistów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół polskokatolicki, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Kościół zielonoświątkowy.

Wskazane przepisy weszły w życie dnia 15 listopada 1998 roku. Od tego czasu osoby, które zamierzają zawrzeć związek małżeński zarówno religijny, jak i cywilny mogą to uczynić albo zawierając jednocześnie małżeństwo wyznaniowe i cywilne w trybie art. 1 § 2 i 3 kro, albo mogą zawrzeć odrębnie małżeństwo cywilne przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (USC) w trybie art. 1 § 1 kro, a następnie religijne, zgodnie z przepisami prawa wewnętrznego swojego związku wyznaniowego¹⁹.

W literaturze na określenie małżeństw zawieranych w trybie art. 1 § 2 i 3 kro stosuje się wiele pojęć: „małżeństwo wyznaniowe”, „małżeństwo kanoniczne”, „małżeństwo konkordatowe” (w odniesieniu do katolików) lub też „małżeństwo kanoniczne (wyznaniowe) ze skutkami cywilnymi”. Nie są to jednak terminy precyzyjne przede wszystkim dlatego, że *de facto* powstanie małżeństwa kanonicznego (wyznaniowego) nie jest warunkiem koniecznym do zaistnienia małżeństwa cywilnego.

W związku z tym najbardziej adekwatnym terminem dla małżeństw zawieranych w trybie art. 1 § 2 i 3 kro jest określenie „wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego”.

W celu wywołania skutków cywilnoprawnych ślubu kościelnego należy spełnić łącznie trzy warunki:

1. między nupturientami nie mogą istnieć przeszkody wynikające z prawa polskiego,
2. nupturienti muszą złożyć przy zawieraniu małżeństwa zgodne oświadczenie woli dotyczący wywarcia skutków cywilnoprawnych oraz
3. w terminie pięciu dni roboczych od zawarcia małżeństwa na wniosek przekazany USC zawarcie małżeństwa musi zostać wpisane w jego aktach.

Co ważne, konkordat nie zobowiązuje sądów cywilnych do uznawania orzeczeń sądów kościelnych w sprawach małżeńskich.

W art. 11 konkordatu obie strony potwierdzają „wolę współdziałania na rzecz obrony i poszanowania instytucji małżeństwa i rodziny będących fundamentem społeczeństwa”. Dodatkowo Stolica Apostolska podkreśla katolicką naukę o nierozzerwalności i godności małżeństwa, w prawie polskim zaś cechą małżeństwa jest jego trwałość, ale nie nierozzerwalność. Stanowi to wyraz rozbieżności stanowisk obu stron w tej kwestii.

¹⁹ Należy zwrócić uwagę, że w przypadku wiernych Kościoła katolickiego istnieje ograniczenie wynikające z przepisów prawa kanonicznego. Dopuszczalna jest możliwość zawarcia najpierw małżeństwa cywilnego, a następnie kanonicznego, ale niedopuszczalna jest kolejność odwrotna. W prawie kanonicznym istnieje bowiem zakaz zawierania małżeństw wyłącznie o skutkach kanonicznych. Takie małżeństwo może zostać zawarte jedynie za zezwoleniem ordynariusza miejsca. Wynika to także między innymi z tego, że prawo kanoniczne nie chroni prawnie małżonków i dzieci wystarczająco skutecznie, na przykład nie reguluje kwestii opieki nad małoletnimi dziećmi czy spraw majątkowych, jak chociażby alimentów na rzecz małoletnich dzieci i/lub współmałżonka(ki).

Najważniejsze zmiany związane z wykładnią przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Zgodnie z kan. 1073, 1057 i 1108 Kodeksu prawa kanonicznego²⁰ (kpkan) małżeństwo kanoniczne jest ważne, jeśli między stronami nie ma przeszkód małżeńskich zrywających, powzięta zgoda małżeńska wolna jest od wad oraz małżeństwo zostało zawarte z zachowaniem formy kanonicznej²¹. Zgodnie z kan. 1060 kpkan małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w razie wątpliwości należy uznać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego²².

Zgodnie z zasadą z art. 10 ust. 3 i 4 konkordatu, stanowiącą o rozdzielnosci Kościoła od państwa, przyjmuje się, że sformułowanie z art. 10 konkordatu dotyczy wyłącznie formy kanonicznej zawarcia małżeństwa. Podobnie art. 1 § 2 kro mówi jedynie o formie wyznaniowej małżeństwa. Jest to koncepcja należyście rozgraniczająca sferę prawa wyznaniowego od prawa cywilnego²³.

Niezbędną przesłanką zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnoprawnymi jest złożenie przez nupturientów oświadczenia co do jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu. Zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt 2 konkordatu, oświadczenie to należy złożyć podczas zawierania związku wyznaniowego. Jego uznanie jest dopuszczalne maksymalnie zaraz po zakończeniu ceremonii zawarcia związku małżeńskiego²⁴.

Forma oświadczenia woli dotycząca wywarcia skutków cywilnoprawnych jest równoważna formie oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński przed kierownikiem USC. Elementem je odróżniającym jest właściwie tylko osoba, przed którą składa się takie oświadczenie: w przypadku małżeństwa cywilnego

²⁰ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. promulgates* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II; tekst polski, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum 2008.

²¹ W. Góralski, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Warszawa 1998, s. 33–34.

²² „Za małżeństwo kanoniczne uznaje się małżeństwo w formie kanonicznej, zwyczajnej i nadzwyczajnej. Kanoniczna forma ma zastosowanie, jeśli małżeństwo zawierają strony, z których przynajmniej jedna ochrzczona jest w Kościele katolickim lub została do niego przyjęta i nie wystąpiła formalnym aktem. Forma zwyczajna polega na wyrażeniu zgody małżeńskiej wobec świadka kwalifikowanego i dwóch zwykłych świadków, przy czym świadkiem kwalifikowanym jest odpowiedni duchowny. Forma nadzwyczajna polega na wyrażeniu zgody jedynie wobec świadków zwykłych, a małżeństwo może być zawarte w takiej formie, jeśli brak jest świadka kwalifikowanego, czyli możliwości udania się do niego i sprowadzenia go bez wielkiej niedogodności. Zastosowanie tejże nadzwyczajnej formy jest możliwe w dwóch przypadkach: niebezpieczeństwa śmierci oraz gdy roztropnie przewiduje się, że ta sytuacja potrwa więcej niż miesiąc” (zob. kan. 1108–1116 kpkan); zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, s. 176, 186.

²³ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 199, M. Domański, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, s. 30.

²⁴ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 198.

go jest nim kierownikiem USC lub konsul (w razie zawierania małżeństwa poza granicami państwa, którego obywatelstwo mają nupturienti), a w przypadku małżeństwa wyznaniowego uprawniony duchowny²⁵.

Warto podkreślić, że podczas zawierania małżeństwa wyznaniowego sama przysięga małżeńska stanowi jedynie akt religijny i jako taka nie pociąga za sobą skutków w prawie polskim. Elementem kluczowym dla wywarcia przez małżeństwo wyznaniowe skutków według prawa polskiego jest pozytywna odpowiedź każdej ze stron na pytanie o wolę zawarcia związku małżeńskiego według prawa cywilnego.

Zgodnie z art. 8 § 2 kro niezwłocznie po złożeniu oświadczeń, o których mowa w § 1, duchowny ma obowiązek sporządzić zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia woli zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego. Zaświadczenie to podpisywane jest przez duchownego, małżonków oraz dwóch pełnoletnich świadków obecnych przy złożeniu tych oświadczeń. Podkreślić należy, że dokument powinien jedynie potwierdzać złożenie zgodnych oświadczeń woli przez nupturientów, a więc nie zastępuje on tych oświadczeń.

Należy także zaznaczyć, że art. 1 § 2 kro wskazuje na konieczność złożenia dwóch odrębnych oświadczeń woli: 1) oświadczenie woli o zawarciu małżeństwa oraz 2) odrębne oświadczenie woli dotyczące wywarcia przez to małżeństwo skutków cywilnoprawnych, choć w istocie oba te dokumenty znajdują się po obu stronach jednej kartki.

Zaświadczenie, o którym mowa w art. 8 § 2 i 3 kro, duchowny ma obowiązek przekazać do USC przed upływem pięciu dni od dnia zawarcia małżeństwa. Zgodnie z art. 86 ust. 3 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego²⁶ (pasc), jeżeli zawarcie małżeństwa nastąpiło w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 kro, akt małżeństwa sporządza się najpóźniej w następnym dniu roboczym po dniu otrzymania zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa oraz zaświadczenia stwierdzającego, że oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński zostały złożone w obecności duchownego. Natomiast art. 87 ust. 5 pasc określa istotną konsekwencję uchybienia terminowi — kierownik USC odmawia sporządzenia aktu małżeństwa, jeżeli nie zachowano powyższego terminu²⁷.

Chociaż od dokonania omawianej nowelizacji kro upłynęło prawie 25 lat, nadal wątpliwości budzi nadawanie terminowi z art. 8 § 3 kro charakteru zawitego. W doktrynie, a także w praktyce urzędów stanu cywilnego przeważa ten po-

²⁵ A. Mączyński, *Wpływ konkordatu na prawo polskie*, [w:] *Studia prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Biruty Lewaszkiwicz-Petrykowskiej*, Łódź 1997, s. 133.

²⁶ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 roku — Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. poz. 1741).

²⁷ Zgodnie z art. 89 ust. 2 pasc w przypadku odmowy sporządzenia aktu zawarcia małżeństwa osoby, których czynność dotyczy, mogą w terminie 14 dni od dnia doręczenia zawiadomienia, złożyć wniosek do sądu właściwego ze względu na siedzibę USC o rozstrzygnięcie czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności.

gląd²⁸, którego przyjęcie istotnie wpływa na sytuację prawną stron. Jak zauważa Małgorzata Balwicka-Szczyrba: „nadal wszczynane są sprawy sądowe o zapłatę odszkodowania w związku ze szkodą powstałą na skutek braku wystąpienia skutków cywilnych małżeństwa wyznaniowego, z uwagi na przekroczenie terminu”²⁹. Mimo że zasady biegu pięciodniowego terminu uległy korzystnej modyfikacji ustawowej, praktyka uchybień w tym zakresie nie została wyeliminowana. Zmiana treści omawianego przepisu, dokonana ustawą z dnia 6 listopada 2008 roku³⁰, przyjmuje, że „przy obliczaniu biegu terminu pięciodniowego nie uwzględnia się dni uznanych ustawowo za wolne od pracy. Stanowi to, że dni ustawowo wolne od pracy nie będą brane pod uwagę bez względu na to, czy przypadną one na początku, końcu tego terminu, czy w trakcie jego biegu”³¹.

Jednak z powodu tego, że w praktyce nadal zdarzają się przekroczenia terminu pięciodniowego przez duchownych, należałoby podtrzymać pogląd, by nadać temu terminowi charakter jedynie instrukcyjny, co sprawiłoby, iż jego przekroczenie nie wywoływałoby braku skutków cywilnoprawnych małżeństwa wyznaniowego.

Balwicka-Szczyrba wskazuje jeszcze inne wątpliwości wynikające z wykładni przepisów dotyczących małżeństwa wyznaniowego w kro, jak chociażby charakter konstytutywny sporządzenia aktu małżeństwa wskutek złożenia przez nupturientów oświadczeń woli z mocą wsteczną (*ex tunc*). W przypadku składania oświadczeń woli przez nupturientów podczas zawierania małżeństwa cywilnego przed kierownikiem USC sporządzenie aktu małżeństwa ma jedynie skutek deklaratoryjny.

Te i inne wątpliwości nie będą jednak poddane głębszej analizie w tym artykule ze względu na jego zakres tematyczny.

Separacja w prawie polskim i kanonicznym

Na wstępie tego punktu należy wyraźnie podkreślić, że instytucja separacji małżeńskiej od dość dawna była i nadal jest instytucją prawa kanonicznego. Była znana przedkodeksowemu prawodawstwu kościelnemu, a także regulowana

²⁸ K. Piasecki, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2009, s. 80; A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2000, s. 70; K. Czajkowska-Matosiuk, *Prawo rodzinne i spadkowe*, Warszawa 2009, s. 35.

²⁹ M. Balwicka-Szczyrba, „Małżeństwo konkordatowe” po 20 latach od nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „Prawo i Więź” 2019, nr 4 (30), s. 24–25.

³⁰ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 roku o zmianie ustawy — Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1421).

³¹ M. Balwicka-Szczyrba, *Zasady 5-dniowego terminu z art. 8 § 3 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba syntezy zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 87.

w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku³². Aktualnie instytucję separacji reguluje Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku oraz Kodeks kanonów kościołów wschodnich z 1990 roku³³.

Zanim wprowadzono instytucję separacji do prawa polskiego, do sądów kościelnych prawie w ogóle nie wnoszono tego typu spraw. Głównym powodem była konieczność prowadzenia takich spraw przed sądem zarówno państwowym, jak i kościelnym³⁴.

Dyskusje nad wprowadzeniem instytucji separacji małżeńskiej trwały z przerwami około 80 lat — od 1919 do 1999 roku. Z biegiem czasu zmieniało się ich podłoże, na przykład po 1945 roku miały w głównej mierze zabarwienie ideologiczne. Jak wskazał Piotr Kasprzyk, po 1989 roku, mimo że dyskusja nad wprowadzeniem instytucji separacji małżeńskiej do polskiego porządku prawnego mogła się rozpocząć, to jednak przeciwnicy jej wprowadzenia argumentowali podobnie, jak w okresie Polski Ludowej³⁵. Plan wprowadzenia separacji do prawa polskiego udało się zrealizować dopiero po roku 1998, a więc po ratyfikacji konkordatu.

W 1999 roku po latach prób wprowadzenia instytucji separacji do kro stworzono projekt, który wychodził naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa. U podłoża tychże oczekiwań leżało poszanowanie takich podstawowych wartości, jak rodzina i małżeństwo. Za wprowadzeniem separacji przemawiała także ratyfikacja konkordatu. Jak wskazał poseł Szymański na posiedzeniu Sejmu w dniu 22 kwietnia 1998 roku: „naturalną konsekwencją akceptacji przez ustawodawcę wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa powinno być umożliwienie separacji obywatelom, którym uznawane zasady lub konflikt sumienia nie pozwalają na skorzystanie z rozwodu, zaś z uwagi na zupełny rozkład pożycia małżeńskiego są zdecydowani na życie w rozłączeniu”³⁶. Ponadto podkreślił, że nie znajduje żadnego uzasadnienia pogląd, jakoby separacja była instytucją tylko dla katolików, ponieważ „doświadczenie licznych krajów europejskich, w których prawodawstwach instytucja ta funkcjonuje, wskazuje, iż korzystają z niej osoby zarówno wierzące, jak i niewierzące”³⁷.

³² *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 (1917) pars II, promulgowany 27 maja 1917 roku, zaczął obowiązywać od 19 maja 1918 roku.

³³ *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. Auctoritate Joannis Pauli PP. II Promulgatus*. Promulgowany 18 października 1990 roku, AAS 82 (1990) nr 11, s. 1033–1353; tekst łacińsko-polski: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, Kodeks kanonów kościołów wschodnich. Promulgowany przez papieża Jana Pawła II, wydanie polsko-łacińskie, Lublin 2002.

³⁴ P. Kasprzyk, *Trudności kodyfikacyjne związane z wprowadzeniem instytucji separacji małżeńskiej do prawa polskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2, 2001, s. 28; zob. też *Przemówienie posła A. Szymańskiego na posiedzeniu Sejmu w dniu 22 kwietnia 1999 r.*, materiały z 48. posiedzenia Sejmu III kadencji wydane przez Kancelarię Sejmu, Warszawa 1999, *passim*.

³⁵ P. Kasprzyk, *Trudności kodyfikacyjne...*, s. 56.

³⁶ *Przemówienie posła A. Szymańskiego...*, *passim*.

³⁷ *Ibidem*.

W rezultacie Sejm przyjął ustawę o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, i tym samym wprowadził do polskiego systemu instytucję separacji prawnej oraz zakończył dyskusję nad jej wprowadzeniem.

Istota, przesłanki oraz skutki separacji w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym

Podstawą prawną instytucji separacji na gruncie prawa polskiego jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy po nowelizacji w roku 1999, w prawie kanonicznym zaś Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku. Do prawa polskiego separację wprowadzono dość późno, bo dopiero ustawą z dnia 21 maja 1999 roku o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw³⁸. Akt ten wszedł w życie dnia 16 grudnia 1999 roku.

Separacja została uregulowana wyczerpująco w pięciu artykułach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Prawodawca polski traktuje separację jako formę prawnego rozdzielenia małżonków, a więc zezwala, z różnych przyczyn, aby prawnie usankcjonowano rozpad wspólnoty małżeńskiej mimo trwania samego małżeństwa. Można zatem uznać, że „separacja stanowi alternatywę dla małżonków, którzy z różnych powodów, np. religijnych, nie chcą orzeczenia rozwodu. Skutki separacji, poza ustaniem małżeństwa, zbliżone są do skutków rozwodu”³⁹. Separacja może zatem wypełniać etap przejściowy do nawiązania przez małżonków zerwanej więzi lub ewentualnie podjęcia decyzji o rozwodzie, gdy pojednanie między nimi okaże się niemożliwe.

W porównaniu do rozwodu, dla separacji ustawodawca także przewidział przesłankę zupełnego rozkładu pożycia (art. 56 § 1 kro), ale zastrzegł, że nie jest konieczne, by rozkład ten był trwały. Takie stanowisko ma na względzie, że zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa już w razie zaburzeń w funkcjonowaniu małżeństwa polegających na zupełnym rozkładzie pożycia możliwe jest uregulowanie poszczególnych spraw małżonków i rodziny w sposób odpowiedni do tej sytuacji, niemniej w wyniku odrębnych postępowań. Dotyczy to takich kwestii, jak zniesienie wspólnoty majątkowej małżeńskiej, kwestia władzy rodzicielskiej, alimentacja czy zmiana zasad zarządu majątkiem wspólnym.

Należy także wspomnieć o przesłankach negatywnych orzekania separacji. Artykuł 61¹ § 2 kro wskazuje dwie takie przesłanki, z tym że wystarczy, iż wystąpi tylko jedna z nich, by sąd odmówił orzeczenia separacji. Pierwszą z nich jest dobro wspólne małoletnich dzieci, drugą przesłanką negatywną zaś jest sprzecz-

³⁸ Ustawa z dnia 21 maja 1999 roku o zmianie ustaw — Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 52, poz. 532).

³⁹ G. Jędresek, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el.2019, art. 61(1).

ność takiego orzeczenia z zasadami współżycia społecznego (na przykład znaczne naruszenie możliwości bytowych jednego z małżonków lub zapadnięcie na nieuleczalną chorobę jednego z małżonków).

Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 17 stycznia 2012 roku podzielił skutki separacji na trzy grupy:

- 1) skutki właściwe orzeczeniu rozwodu,
- 2) skutki właściwe małżeństwu,
- 3) skutki „pośrednie”, stanowiące kategorię swoistych skutków o mieszanym charakterze, zbliżającym się do jednej bądź drugiej z wymienionych grup⁴⁰.

W pierwszej grupie ustawodawca uznał, że separacja odnosi takie same skutki jak rozwód. W tej sytuacji małżonkowie nie dziedziczą po sobie na podstawie ustawy, nie mają też obowiązku prowadzić wspólnie gospodarstwa domowego ani nie muszą pomagać sobie w codziennym życiu. Ponadto nie decydują wspólnie o istotnych sprawach rodziny, z wyjątkiem kwestii opieki i wychowania dzieci. W małżeństwie ustaje także wspólność majątkowa małżeńska⁴¹, a więc wpływy małżonków od tego momentu stanowią ich majątki osobiste oraz nie odpowiadają wzajemnie za swoje zobowiązania powstałe po orzeczeniu separacji.

W drugiej grupie znajdują się wyjątki od zasady, iż separacja przynosi skutki właściwe orzeczeniu rozwodu. Są to kwestie, które powodują pozostawienie podstawowych elementów małżeństwa w czasie separacji, jak: zakaz zawarcia nowego małżeństwa z art. 61⁴ § 2 kro, obowiązek pomocy w sytuacjach uzasadnionych względami słuszności z art. 61⁴ § 3 kro, obowiązek dostarczania środków utrzymania, a więc obowiązek alimentacyjny z art. 61⁴ § 4 kro oraz brak ułatwionej drogi zmiany nazwiska z art. 61⁴ § 5 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Istota, przesłanki oraz skutki separacji w Kodeksie prawa kanonicznego

Separacja na gruncie prawa kanonicznego została uregulowana w kan. 1151–1155 kpkon i traktowana jest nieco odmiennie niż w prawie polskim. Przede wszystkim Kościół rzymskokatolicki, niedopuszczający rozwodów, zauważa, że w niektórych sytuacjach wspólne zamieszkiwanie małżonków bywa niecelowe lub może być rażąco szkodliwe czy niebezpieczne dla nich samych lub ich małoletnich dzieci.

W prawie kanonicznym separacja stanowi zerwanie więzi fizycznej między małżonkami w postaci wspólnego życia, nie naruszając przy tym zawartego małżeństwa. W swej naturze bowiem małżeństwo jest nierozzerwalne, ponieważ zgod-

⁴⁰ Ł.J. Latosiński, *Separacja w prawie polskim i kanonicznym*, „Zeszyty Naukowe WSG 39. Seria: Edukacja — Rodzina — Społeczeństwo” 2021, nr 6, s. 349.

⁴¹ Art. 54 § 1 kro, do 2005 także art. 61⁵ kro.

nie z kan. 1055 § 1 kpkan zostało między ochrzczonej podniesione do rangi sakramentu. Stąd po jego udzieleniu Kościół traci nad nim wszelką władzę i nie może go rozwiązać⁴².

Według postanowień prawa kanonicznego małżonek w przypadku cudzołóstwa współmałżonka może bez zgody władzy kościelnej opuścić współmałżonka na okres sześciu miesięcy. Po upływie tego terminu powinien albo powrócić do małżonka (co traktowane jest jako przebaczenie małżonkowi), albo zgodnie z kan. 1152 § 3 kpkan zwrócić się do ordynariusza miejsca o dekret odejścia.

Każdorazowo w przypadku separacji przepis kan. 1154 nakazuje zatroszczyć się o potrzeby małoletnich dzieci, czyli ich utrzymanie i wychowanie.

Natomiast zgodnie z brzmieniem kan. 1151 kpkan małżonkowie mają obowiązek i prawo zachować współżycie małżeńskie, chyba że usprawiedliwia ich zgodna z prawem przyczyna. Warto podkreślić, że kodeks kanoniczny w tym kanonie jasno wskazuje najpierw naczelną zasadę, jaką jest przywołane już prawo i obowiązek współżycia małżeńskiego i dopiero na końcu wspomina, iż z ważnych powodów obowiązek ten może zostać zniesiony.

Ważne przyczyny orzeczenia separacji zostały wymienione w kanonach 1152 § 1 oraz 1153 § 1. Należą do nich, poza wymienionym cudzołóstwem, także: niebezpieczeństwo dla duszy (każde zachowanie małżonka, które niesie ze sobą niebezpieczeństwo utraty lub poważnego zachwiania wiarą drugiego małżonka czy ich dzieci), niebezpieczeństwo dla ciała (na przykład znęcanie się fizyczne czy psychiczne) oraz inne przyczyny, które czynią „zbyt trudnym życie wspólne” (przykładowo nieleczone alkoholizm, uzależnienie od narkotyków czy hazard).

Zgodnie z kan. 1155 małżonek niewinny może w każdej chwili dopuścić współmałżonka winnego do współżycia. Wówczas bez odrębnej zgody władzy kościelnej ustaje separacja małżonków. Co istotne, małżonek niewinny nie będzie mógł się w przyszłości powołać na te same przesłanki, jeśli ponownie zażąda separacji, ponieważ powrót do współżycia małżeńskiego stanowi akt przebaczenia.

Zgodnie z przepisami prawa kanonicznego wznowienie współżycia małżeńskiego powinno nastąpić również w sytuacji, gdy ustały przyczyny, o których mowa w kan. 1153 § 1. Wznowienie nie następuje, jeśli władza kościelna postanowi inaczej.

Kwestie proceduralne orzeczenia separacji

Wobec separacji w prawie kanonicznym odniesienie ma przede wszystkim kan. 1692 Kodeksu prawa kanonicznego. Zgodnie z nim, podmiotem właściwym, który orzeka o separacji, jest biskup diecezjalny albo sędzia sądu biskupiego. Paragraf 2 kanonu 1692 kpkan stanowi, iż „Kodeks został napisany dla całego Kościoła i ma zastosowanie na całym świecie w takiej samej formie”. Norma wynikająca

⁴² Ł.J. Latosiński, *Separacja...*, s. 352.

z tego kanonu głosi, że tam, gdzie decyzja uprawnionego organu kościelnego nie wywołuje skutków cywilnych albo jeżeli przewiduje się, że wyrok cywilny nie będzie przeciwny prawu Bożemu, biskup diecezjalny właściwy dla miejsca pobytu małżonków może, po rozważeniu szczególnych okoliczności, udzielić zezwolenia na zwrócenie się bezpośrednio do sądu cywilnego.

Należy także podkreślić, że postanowienia poszczególnych konkordatów mogą przyznawać skutki cywilne wyrokom sądów biskupich w zakresie prawa małżeńskiego. W Polsce, mimo rozmów na ten temat w czasie negocjowania postanowień konkordatu, strona kościelna nie chciała uzyskać takiego atutu dla swoich orzeczeń⁴³. Jedynie § 3 kan. 1692 znajduje w Polsce zastosowanie: „jeśli sprawa dotyczy także czysto cywilnych skutków małżeństwa, niech sędzia stara się, by zachowując przepis § 2, sprawa już od początku została wniesiona do sądu świeckiego”. Taka regulacja tego przepisu wynika z pragmatyzmu Kościoła, który nie ma prawnych narzędzi do egzekwowania swoich wyroków, zwłaszcza w zakresie na przykład powierzania opieki wychowawczej nad małoletnimi dziećmi, alimentacji czy podziału majątku wspólnego małżonków. W tej sytuacji Kościół pozostawia do swobodnej oceny sędziego kościelnego, czy w danym przypadku nie będzie lepszym rozwiązaniem orzekanie separacji w sądzie państwowym.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć o kan. 1695 kpkon, który zobowiązuje sędziego przed przyjęciem sprawy, jeśli widzi szansę na pojednanie małżonków, do zastosowania „środków pastoralnych, by małżonkowie pogodzili się i zostali skłonieni do wznowienia małżeńskiego życia wspólnego”. Do środków tych zalicza się między innymi rozmowę, spotkania w poradni małżeńskiej czy zalecenie rekolekcji. Jeśli okaże się, że takiej możliwości z jakiejś przyczyny nie ma, małżonkowie są temu przeciwni albo metody te nie odniosły skutku, sędzia winien przyjąć i rozpoznać zgłoszoną sprawę.

Podsumowanie

Podsumowując temat wpływu konkordatu z roku 1993 na nowelizację Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w 1998 i 1999 roku, należy zaznaczyć, że był on znaczący w zakresie instytucji małżeństwa oraz separacji.

Oczekiwana społecznie możliwość uzyskania przez małżeństwo zawarte według prawa wewnętrznego kościoła lub innego związku wyznaniowego skutków cywilnoprawnych stanowi zmianę niezwykle ważną. Bez wątplenia podpisanie konkordatu znacząco usprawniło zawarcie małżeństwa osobom chcącym nadać tej instytucji wymiar zarówno świecki, jak i religijny.

⁴³ *Ibidem*.

Abstrahując jednak od istotnej roli tych unormowań, ustawodawcy nie udało się ustrzec przed określeniami niejasnymi, stwarzającymi problemy interpretacyjne i będącymi przedmiotem ożywionej dyskusji w okresie po wejściu w życie znowelizowanych przepisów. Na szczęście większość tych niejasności zniwelowano dzięki ugruntowanej obecnie wykładni bądź opracowaniom legislacyjnym. Te natomiast, które nadal budzą wątpliwości, jak na przykład nadawanie pięciodniowemu terminowi z art. 8 § 3 kro charakteru zawitego czy różne rodzaje sporządzenia aktu małżeństwa w zależności od sposobu zawarcia małżeństwa (deklaratoryjny lub konstytutywny), należałoby wziąć pod rozwagę w myśl zasady wykładni przepisu prawa rodzinnego na korzyść małżeństwa (*in favorem matrimonii*) w celu zapewnienia tej instytucji jak najszerzej ochrony prawnej.

Natomiast instytucja separacji małżeńskiej w prawie polskim i kanonicznym, mimo pozornego podobieństwa w swojej istocie, charakteryzuje się ważkimi różnicami w obu tych systemach prawnych. Polskie prawo nie wskazuje konkretnych przyczyn separacji, skupiając się jedynie na zupełnym rozpadzie pożycia, a prawo kanoniczne nie traktuje zupełności rozpadu pożycia jako warunku koniecznego czy nieodzownego, lecz zwraca uwagę na przyczyny pierwotne tego rozpadu.

W prawie polskim separacja nie ma na celu trwałego rozłączenia małżonków, lecz stanowi przestrzeń do namysłu i refleksji nad dalszą trwałością w małżeństwie. W prawie kanonicznym służy głównie ochronie strony niewinnej oraz małoletnich dzieci, a także pozwala na rozdzielenie z małżonkiem cudzołożnym. Natomiast w sytuacji poprawy okoliczności lub przebaczenia po prostu ustaje.

W praktyce jednak od wprowadzenia tej instytucji do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w 1999 roku przez kolejne dwadzieścia lat zainteresowanie separacją spadło niemal dwudziestokrotnie. Nie dowodzi to natomiast, że nie ma ona żadnego oddziaływania społecznego, ponieważ nadal dla części społeczeństwa stanowi jedyny zgodny z sumieniem faktyczny sposób na zakończenie związku małżeńskiego⁴⁴.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 roku (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59, ze zm.).

⁴⁴ *Ibidem*, s. 356. Statystykę orzeczeń separacji w Polsce prowadzi się od roku 2000. Jej wskaźnik (zob. Główny Urząd Statystyczny, Rocznik Demograficzny, Warszawa 2022, s. 226) prezentował się następująco: 2000 rok — 1340; 2005 — 11600; 2010 — 2789; 2020 — 720; 2021 — 751.

- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 roku o zmianie ustaw — Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 117, poz. 757).
- Ustawa z dnia 21 maja 1999 roku o zmianie ustaw — Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 52, poz. 532).
- Ustawa z dnia 6 listopada 2008 roku o zmianie ustawy — Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1421).
- Ustawa z dnia 28 listopada 2014 roku — Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. poz. 1741).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 roku w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów (Dz.U. Nr 136, poz. 884).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1999 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 67, poz. 753).
- Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 4 listopada 1998 roku w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego (M.P. Nr 40, poz. 554, wraz z załącznikiem).

Akty prawne kościelne

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 (1917) pars II, promulgowany 27 maja 1917 roku, zaczął obowiązywać od 19 maja 1918 roku.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II; tekst polski, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum 2008.
- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. Auctoritate Joannis Pauli PP. II Promulgatus*. Promulgowany 18 października 1990 roku, AAS 82 (1990); tekst łacińsko-polski: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, Kodeks kanonów kościołów wschodnich. Promulgowany przez papieża Jana Pawła II, wydanie polsko-łacińskie, Lublin 2002.
- Instrukcja dla duszpasterzy dotycząca małżeństwa konkordatowego*, „Biuletyn Prasowy KAI” 1998, nr 90.

Literatura

- Balwicka-Szczyrba M., „Małżeństwo konkordatowe” po 20 latach od nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego, „Prawo i Więź” 2019, nr 4 (30).
- Balwicka-Szczyrba M., *Zasady 5-dniowego terminu z art. 8 § 3 kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego*, [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba syntetyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011.
- Czajkowska-Matosiuk K., *Prawo rodzinne i spadkowe*, Warszawa 2009.
- Domański M., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, red. K. Osajda, Warszawa 2017.
- Góralski W., *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Warszawa 1998.

- Ignatowicz J., *Nowa forma zawierania małżeństwa (art. 10 Konkordatu)*, „Przeгляд Sądowy” 1994, nr 2.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Jędresek G., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019.
- Kasprzyk P., *Trudności kodyfikacyjne związane z wprowadzeniem instytucji separacji małżeńskiej do prawa polskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2, 2001.
- Konkordat Polski 1993*, red. M. Winiarczyk-Kossakowska, C. Janik, P. Borecki, Warszawa 2019.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993.
- Krukowski J., *Ocena skutków Konkordatu z 1993 r. w polskim porządku prawnym*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, nr 3.
- Krzywkowska J., *Konkordat jako element polskiego systemu prawa wyznaniowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 46.
- Latoosiński Ł.J., *Separacja w prawie polskim i kanonicznym*, „Zeszyty Naukowe WSG 39. Seria: Edukacja — Rodzina — Społeczeństwo” 2021, nr 6.
- Mączyński A., *Wpływ konkordatu na prawo polskie*, [w:] *Studia prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Biruty Lewaszkiwicz-Petrykowskiej*, Łódź 1997.
- Nazar M., *Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1996, nr 2.
- Pawłuk T., *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 3. *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996.
- Piasecki K., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, red. K. Piasecki, Warszawa 2009.
- Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
- Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011.
- Sylwestrzak A., *Oświadczenia o zawarciu małżeństwa w prawie wewnętrznym poszczególnych związków wyznaniowych*, [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011.
- Szymański A., *Represyjne działania władz państwowych wobec Niższego Seminarium Duchownego pw. bł. Czesława w Gliwicach i jego likwidacja 21 sierpnia 1963 r.*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
- Winiarczyk-Kossakowska M., *Konkordat z 1993 r. Długa droga od rozmów z władzami PRL do ratyfikacji w 1998 r.*, [w:] *Konkordat Polski 1993*, red. M. Winiarczyk-Kossakowska, C. Janik, P. Borecki, Warszawa 2019.
- Wisłocki J., *Konkordat Polski 1993. Tak czy nie?*, Poznań 1993.
- Zieliński A., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2000.

Opracowania

- Przemówienie posła A. Szymańskiego na posiedzeniu Sejmu w dniu 22 kwietnia 1999 r.*, materiały z 48. posiedzenia Sejmu III kadencji wydane przez Kancelarię Sejmu, Warszawa 1999.
- Rocznik Demograficzny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

The influence of the 1993 Concordat between the Holy See and the Republic of Poland on the amendments to the Family and Guardianship Code of 1964

Summary

This article on the influence of the 1993 Concordat on the amendment of the Family and Guardianship Law of 1964 at the end of the 1990s is intended to demonstrate that this influence was significant in terms of the institution of marriage and the institution of separation.

The possibility for a marriage entered under the internal law of a church or other religious association to obtain civil law effects is a significant and socially expected change. Undoubtedly, the signing of the Concordat made it much easier for people who wanted to give this institution both a secular and a religious dimension to get married.

On the other hand, the institution of separation of spouses in Polish and canon law, despite the apparent similarity in its essence, is characterized by significant differences in both legal systems. Polish law does not indicate the specific reasons for the separation, focusing only on the complete breakdown of the marriage, while canon law does not treat the complete breakdown of the partnership as a *sine qua non* condition, but pays attention to the primary causes of this breakdown.

In Polish law, separation is not intended to permanently separate the spouses, but is a space for reflection and reflection on continuing in marriage. In canon law, it is mainly intended to protect the innocent party and children and allows separation from an adulterous spouse. However, when circumstances improve, or forgiveness simply ceases.

Keywords: Concordat, Catholic Church, marriage, separation, family and guardianship law.